

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Олена Луцків

*Інститут регіональних досліджень НАН України,
вул. Козельницька, 4, Львів, 70926, Україна, irr@mail.lviv.ua*

У статті розкривається роль інтелектуального чинника у забезпеченні економічного зростання. Проаналізовано світові тенденції економічного розвитку. Окреслено чинники, що зумовлюють низький рівень інноваційної активності. Розглянуто проблему і розроблено рекомендації з охорони і захисту прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальні ресурси, інтелектуальна власність, інноваційний розвиток, інновації, знання, технології.

У ринкових умовах господарювання для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки важливу роль відіграють наукові знання та їх технологічне застосування. Саме невичерпний потенціал науки і техніки стає домінуючим вектором економічного зростання, формує інноваційний тип розвитку, який здійснюється через сукупність процесів зародження нового та його втілення у всі сфери людської діяльності.

Перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки супроводжувався низьким обсягом фінансування установ освіти і науки, незначними видатками на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, низькою часткою продуктів інтелектуальної праці у структурі вітчизняного виробництва, значною міграцією висококваліфікованих працівників. Все це актуалізує дослідження процесів формування та розвитку інтелектуального потенціалу, причин і наслідків спаду у сфері інтелектуальної діяльності, а також шляхів його подолання в умовах формування постіндустріального суспільства.

Існує значна кількість наукових праць, присвячених впливу інтелектуальної складової на економічне зростання. Зокрема цю проблему досліджували такі зарубіжні вчені-економісти, як В. Ростоу, Д. Бел, Т. Шульц, Л. Туроу, Г. Бекер, М. Фішер, А. Тофлер, Й. Масуда, Е. Денісон, П. Друкер, Й. Шумпетер та інші.

Окреслюючи завдання економічного зростання, слід враховувати відомі концепції динамічного розвитку економіки та перспектив поступу людського суспільства. За Й. Шумпетером, головна внутрішня причина економічного розвитку пов'язана з творчістю людини, а новатори-підприємці - це ті, які здатні перетворювати нові ідеї в ефективні економічні рішення [6]. На думку П. Друкера, становлення та розвиток нового постіндустріального суспільства можливе за досить високого рівня добробуту населення і творчої активності сучасної інтелектуальної особистості [7].

Наприкінці ХХ століття вітчизняна економічна наука приділяла значну увагу інтелектуальній власності, освіті, науці, інформаційним технологіям. Серед вітчизняних дослідників, що займаються даною проблематикою, можна виділити Г. Башнянина, Л. Безчасного, С. Вовканича, В. Григоренка, Ю. Канигіна, М. Малика, Л. Семів та інших.

Посилення орієнтації господарської діяльності на освоєння новітніх досягнень науки і техніки разом із забезпеченням конкурентних переваг та зміцненням економічних механізмів сприяють підвищенню технологічного розвитку держав, рівня та якості життя населення. Історичний досвід засвідчує, що наука, технології та інно-

вації завжди були ключовим фактором розвитку суспільства. Тільки в сучасний період їх вплив зріс у сотні й тисячі разів, передусім завдяки високому попиту виробничої і споживчої сфер, розвитку підприємництва, прав інтелектуальної власності, глобалізації тощо.

Зазначимо, що світова економіка початку ХХІ століття характеризується кардинальними змінами у визначенні напрямів економічного зростання. У розвинених країнах частка секторів економіки з інтенсивним використанням інтелектуального капіталу сьогодні складає понад 50% і ця цифра постійно зростає. Країни з високим рівнем технологічного розвитку економіки відрізняються розвинутою системою освіти, науки і культури. Саме це зумовлює й визначає рівень цивілізованості того чи іншого суспільства.

У промислово розвинених державах постійно збільшується питома вага результатів інтелектуальної діяльності у вартості суспільного продукту, а саме: 80-95% приросту валового внутрішнього продукту припадає на долю патентів, "ноу-хау", використаних у найсучасніших технологіях. На даний час у світі діють понад 4 млн. патентів на винаходи. Слід зазначити, що обсяг торгівлі патентами й ліцензіями у світі розвивається дуже динамічно і оцінюється у сотні мільярдів доларів на рік. Частка нових, або вдосконалених технологій, продукції, обладнання, які містять нові знання або рішення, у розвинутих країнах сягає 70–85% приросту ВВП. Так, якщо у 70-х роках ХХ ст. частка інтелектуального продукту у загальній вартості продукту становила лише 3%, зараз вона складає приблизно – 35%, а за прогнозами у 2010-х буде сягати 70% [1, с. 5].

Тобто основні акценти сьогодні переміщуються на завдання прискореного інноваційного розвитку економіки, що базується на знаннях. В її основі лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво. Інтелектуалізація економіки передбачає перш за все процес створення нової інформації – знань, що носять індивідуальний характер, а також втілення нової інформації в конкретних продуктах та процес тиражування продукту, що містить нову інформацію, а це в кінцевому результаті приводить до розвитку конкурентоспроможних виробництв. Інтелектуальна складова, високий освітній та науковий рівень є не лише основою забезпечення інноваційного розвитку регіону, а й інструментом його реалізації. Отже, інноваційний тип розвитку економіки базується перш за все не лише на ресурсозбереженні, високих технологіях, інформатизації виробництва, але й на інтелектуалізації усієї виробничої діяльності. Економічне зростання все більше залежить від здатності отримувати нові знання і застосовувати їх, а знання й навички працівників спрямовані на формування перспективного ринку високотехнологічної продукції.

У науковому середовищі серед розробників новітньої техніки і технологій все більше зростає розуміння того, що трансформація науково-технічних розробок в інноваційний продукт, придатний для визнання на світовому ринку, є найскладнішим і найважливішим етапом у ланцюзі, який пов'язує розробника нової техніки і технологій зі споживачем. Складний він тому, що розробники, науковці не мають необхідних знань щодо пріоритетів ринку та потреб споживача, у них не вистачає досвіду підприємництва у цій сфері діяльності.

Враховуючи наявні науково-технологічні доробки, що відповідають перспективним напрямам світового науково-технологічного розвитку, Україна зберігає конкурентоспроможний науковий потенціал у таких проривних напрямках, як електрозварювання, металургія, авіа-, судно- та машинобудування, ракетно-космічні технології та інші галузі, здатні зайняти гідне місце на глобальних ринках наукоємної продукції [2, с. 43]. Це свідчить про високу винахідницьку активність наших вчених,

розробників, виробників, тобто інтелектуальний потенціал нашої держави можна вважати достатньо високим.

Слід зазначити, що підвищення інноваційності економіки України забезпечується за рахунок інновацій, які започатковуються певними галузями науки і переносяться у виробництво, спричиняючи у ньому суттєві прогресивні зміни. Відмітимо також і те, що будь-який інноваційний процес на своєму початковому етапі здійснюється через наявні ресурси діючого виробництва, а лише в кінцевому результаті після доведення його до використання сприяє підвищенню якості та збільшенню асортименту продукції, розвитку виробничих відносин, що в кінцевому результаті сприяє досягненню високих економічних результатів.

Невід'ємною складовою частиною сучасної економіки є наукоємні інновації та передові інформаційні технології, в яких перш за все ефективно використовуються примножені знання. Всі нововведення – новітні технології, інновації – потребують надійного захисту. Тобто в ринкових умовах господарювання серед вирішальних чинників економічного розвитку є інтелектуальне виробництво, а його ключовою формою – інтелектуальна власність. Інтелектуальна власність – це особливий вид власності, об'єктами якої є творення людського розуму й інтелекту.

Результати колективної або індивідуальної інтелектуальної діяльності, будь-які досягнення мають свого автора, при оформленні яких використовуються права інтелектуальної власності. Радикальні структурні зрушення, прискорений розвиток конкурентоспроможних, високотехнологічних галузей в усьому світі орієнтуються на максимальне використання об'єктів права інтелектуальної власності. У системі науки найбільш підходять для генерації нового знання і розвитку такі форми прав власності, як патенти, авторське право, право на бази даних. Права інтелектуальної власності суттєві для багатьох видів комерційної діяльності, оскільки захищають інвестиції в наукові дослідження і допомагають забезпечити доходи, від яких залежить наука. У країнах з розвинутою ринковою економікою, яка ґрунтується на принципах приватної власності, протягом багатьох століть діє законодавча система, що захищає ці права [8].

Саме права інтелектуальної власності є основою конкурентоспроможного національного виробництва, а тому потребують максимального законодавчого захисту та підтримки з боку органів державної влади. І чим скоріше наше суспільство визнає цей незаперечний факт, тим більше в нас шансів стати соціально і економічно успішною державою, рівноправною в європейській та світовій спільноті.

На жаль, більшість керівників підприємств, організацій, установ досі мають слабе уявлення про можливості комерційного використання об'єктів прав інтелектуальної власності. Вони займаються в переважній більшості впровадженням новітніх розробок, але в ринкових умовах господарювання просування інтелектуальної продукції на ринку, особливо зовнішньому, вимагає спеціальних економічних знань, володіння методами маркетингу цього специфічного товару тощо. Однак цим повинні займатися фахівці, обізнані з такими питаннями, які пройшли відповідну підготовку, мають необхідні знання і, головне, можуть дивитись хоча б на декілька років уперед.

У 2005 р. 155 організацій та підприємств України уклали договори про придбання майнових прав інтелектуальної власності, з них 15 – з іноземними партнерами. Позиції лідерів з придбання прав інтелектуальної власності займають підприємства Хмельницької (47 підприємств), Донецької (45 підприємств), Харківської (43 підприємств) областей. За ними – підприємства м. Києва (28 підприємств) та Київської області (23 підприємств). У Львівській області лише 8 підприємств придбали майнові права інтелектуальної власності.

3 іноземними партнерами уклали договори щодо придбання прав інтелектуальної власності 3 підприємства Київської області, 2 підприємства в Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях та по 1-му підприємству в Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Одеській, Полтавській та Черкаській областях [3, с. 315].

Проголошення курсу на впровадження інноваційної моделі розвитку економіки України, закріплення права на різноманітність форм і видів власності вимагає системи управління знаннями і, відповідно, розробки та реалізації стратегії захисту інтелектуальної власності.

У сучасних умовах господарювання виникає потреба розуміння ролі та місця інтелектуальної власності як економічного об'єкта, а також аналізу особливостей створення й використання різних видів інтелектуальної власності.

Звичайно, можна посилити запозичення технічних досягнень із-за кордону, зайнятися імітацією продукції кращих зразків, закупити масово зарубіжні ліцензії. Але, слід підкреслити, що ТНК зацікавлені в ретельній охороні своїх ноу-хау та виробничих секретів. Термін дії патентів у розвинутих країнах становить, як правило, 20 років, що досить надійно захищає найбільш активні в науковому відношенні компанії від передчасного розкрадання їхніх технологій і зумовлює збереження величезного технологічного відставання менш розвинутих країн [4, с. 16].

На 1 січня 2006 року загальна кількість чинних ліцензій і договорів про передавання прав інтелектуальної власності становила 614 одиниць, з них: у 2005 році укладено на 27,6% більше договорів ніж попереднього року, а саме – 259 договорів. Половина укладених договорів припадає на підприємства обробної промисловості: 14,3% – підприємства машинобудування, 13,3% – підприємства харчової та 13,9% – підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості; чверть – на організації сільського господарства і 12,4% на наукові організації [3, с.314].

Для забезпечення економічного зростання важливо, щоб в українському суспільстві відбулося усвідомлення необхідності участі підприємців, науковців, освітян і винахідників у розбудові цивілізованого ринку інтелектуальної власності шляхом активного сприяння перетворенню результатів інтелектуальної діяльності в конкурентоспроможну продукцію і послуги. Зазначимо, що обсяг реалізованої продукції, виробленої на основі використання прав інтелектуальної власності, становив 15236,1 млн. грн., з нього більше третини припадає на підприємства Запорізької області та 23,2% – Харківської області.

На сьогоднішній день важливим питанням є використання авторського права в освіті та науці. Суттєва частка цих сфер діяльності формується спільними силами. Візити, особисті контакти на конференціях і семінарах зламали бар'єри між дисциплінами та країнами. Як і в авторському праві, оцифрування та потенційно миттєва і дешева інформація, глобальний зв'язок відкрили великі можливості для розповсюдження і використання науково-технічних баз даних. Але виникає проблема досягнення рівноваги між охороною інвестицій, достатньої для стимулювання створення нових баз даних, необхідних і корисних для дослідників, і правом наукових користувачів звертатися до таких баз даних на розумних умовах і просувати наукові знання [8].

У даний час для забезпечення економічного зростання в Україні актуальними є наступні проблеми:

1) систему інтелектуальної власності необхідно розглядати як окрему сферу діяльності, що потребує впорядкування організаційних та економічних відносин;

2) для отримання наукових результатів та придбання прав на об'єкти інтелектуальної власності потрібні значні інвестиції;

3) слід вдосконалити механізми законодавчого захисту прав інтелектуальної власності;

4) потрібно формувати ринок інтелектуальної власності тощо.

Оформлення прав на творчі досягнення потребують значних коштів, спеціальних та юридичних знань, досвіду та багато іншого, на що не вистачає сил і багання у творців технологій та інновацій. А тому в нашому суспільстві існує проблема крадіжки інтелектуальної власності, про що свідчить значна кількість судових позовів.

Отже, охорона інтелектуальної власності є ключовим моментом інноваційної діяльності, оскільки дозволяє повернути у власність доходи від інвестицій у НДДКР і отримати прибуток від нововведень. Так, якщо в 70–80 рр. XX ст. патент виконував перш за все охоронну функцію, то в 90-ті рр. патенти були засобом стимулювання конкуренції, сприяючи інноваційним процесам у нових сферах.

Тепер система охорони інтелектуальної власності повинна передбачати [8]:

1) патентну систему, що охоплює всі стадії розробки нового продукту, які йдуть за фундаментальними дослідженнями, включаючи маркетинг;

2) патентну статистику, що слугуватиме основою для координації приватних дослідницьких проєктів, бо вміщує інформацію і про реальні досягнення, і про перспективні напрямки досліджень, а це дозволяє конкуруючим фірмам краще розподіляти ресурси;

3) патентну охорону, яка є однією із стратегічних цілей як окремих компаній, так і держави в цілому;

4) національні патентні системи тощо.

Стосовно міжнародної ролі інтелектуальної власності слід зазначити, що Європейський Союз схвалив Положення про патент товариства, а це зробить витрати на отримання патенту в Європі порівнюваними з існуючими в США та Японії і тим самим підвищить конкурентоспроможність європейських компаній. Європейська комісія запропонувала знизити мито на 50% для малих підприємств, університетів та НДІ, створити консультативні служби з питань охорони інтелектуальної власності в професійних асоціаціях, торгових палатах тощо, прийняти закон про охорону корисних моделей у Європі. В останні роки патентні відомства вживають заходів щодо об'єднання інформаційних ресурсів у глобальному масштабі. В ЄС організовано Розподільну патентну службу Інтернету, орієнтовану перш за все на потреби малого і середнього підприємництва та індивідуальних винахідників [5, с.23].

Світовий досвід свідчить, що успішний перехід економіки на шлях інноваційного розвитку потребує посилення регулюючої ролі держави у сфері охорони прав інтелектуальної власності. На це наголошують сторони Угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності, чинної в рамках Світової організації торгівлі. У ній зазначено, що захист та контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності повинні сприяти запровадженню технологічних нововведень та передачі і розповсюдженню технологій для обопільної вигоди виробників і користувачів технологічних знань у такий спосіб, що сприяє соціальному та економічному добробуту, а також балансу прав і обов'язків [4, с.18].

Отже, у високорозвинутих країнах формується багаторівнева система регулювання проблем, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Так, СОТ розробляє рамкові норми, національні відомства, Світова патентна організація і Світова організація інформаційних систем наповнюють їх конкретним змістом, а національні патентні відомства займаються вдосконаленням патентного законодавства.

Чітко визначені права інтелектуальної власності мають велике значення з огляду на залучення патентованих технологій й інвестицій до інноваційних проєктів. Досвід розвинутих країн свідчить, що особливість реалізації інноваційної політики

полягає перш за все у ресурсах, які необхідно спрямувати на такі цілі. Слабка охорона й захист об'єктів права інтелектуальної власності негативно впливають на інвесторів. У цьому аспекті патент розглядається як інструмент, що регулює трансфер технологій та створення нових галузей промисловості. Інтеграція України у світовий економічний простір не може залишатися під впливом внутрішніх чинників, а має набувати рис керованого державного процесу трансформації торговельного режиму на засадах СОТ. Державне регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності повинне бути спрямоване на розв'язання таких завдань, як примноження науково-технічного потенціалу країни, захист національних інтересів товаровиробників, забезпечення технологічної безпеки України тощо.

На сьогоднішній день основними причинами низької інноваційної активності є: відсутність фінансування перспективних проектів для їх комерційної реалізації; недостатність правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності, яку необхідно отримувати в іноземних державах; відсутність сучасних маркетингових досліджень міжнародного ринку товарів і послуг. Все це потребує коштів, яких не мають українські науково-дослідні організації та установи, а також малі та середні підприємства. Результатом такого стану справ є науково-технологічне аутсайдерство України, міграція інтелектуального потенціалу, втрата значних валютних коштів, які мали б надходити від продажу ліцензій та експорту наукоємної продукції.

Важливу роль у впровадженні інновацій відіграє налагоджена система розподілу витрат-прибутків і зусиль щодо отримання та комерціалізації нових знань між державою, великими промисловими компаніями і малими інноваційними фірмами, науковими установами, вищими навчальними закладами, неприбутковими організаціями тощо. Саме на стадії реалізації виключних прав інтелектуальної власності виникає необхідність забезпечення балансу інтересів авторів, роботодавців, замовників, а також інтересів громадських організацій у випадку створення інтелектуальної власності за рахунок їх коштів.

В Україні на державному рівні сформульовані основні напрями вдосконалення механізму інноваційного розвитку, позначені особливості фінансового забезпечення наукової та інноваційної діяльності. Відомо, що інвестування у науково-дослідну діяльність є одним із шляхів забезпечення поширення технологічних нововведень та підвищення продуктивності виробництва в усіх розвинених країнах світу. В розрахунку на одиницю витрат середня віддача інвестицій у науково-дослідні роботи оцінюється приблизно у 50%, що значно вище від рівня ефективності інвестицій у бізнесовому секторі (в цілому приблизно 10%). У деяких випадках науково-дослідні розробки дають дуже високу віддачу [5, с.24].

У нашій державі з часу проголошення незалежності створена відповідна правова база, що забезпечує набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, їх використання та правову охорону. Водночас недосконалість системи державного регулювання у сфері науки, технологій та інновацій, значне скорочення обсягів фінансування наукових досліджень і розробок, уповільнений розвиток регіональних інноваційних структур, несинхронність структурної трансформації наукової та інноваційної діяльності із завданнями структурної перебудови економіки гальмують розробку і впровадження вітчизняних технологій та нововведень, сприяючи імпорту зарубіжних технологій. Найголовнішим завданням на сьогоднішній час є створення законодавчої бази у сфері інтелектуальної власності, що відповідає міжнародним нормам, запровадження ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності та розбудова дієздатної інфраструктури, що забезпечуватиме реалізацію законодавчих норм для просування національної продукції на світовий ринок інтелектуальної власності. Саме тому для забезпечення економічного зростання необхідно проводити заходи, спрямовані на формування та розвиток регіональних

інноваційних структур, які поєднують освіту, науку та виробництво (технопарки, бізнес-інкубатори і технополіси) і сприяють піднесенню економіки та активізації творчого процесу з впровадження їх результатів у виробництво. Ці структури мають стати безпосередніми учасниками процесу створення об'єктів права інтелектуальної власності, здійснювати експертну оцінку їх комерційної привабливості, включаючи орієнтовну оцінку вартості прав інтелектуальної власності, досліджувати кон'юнктуру ринку, а також мати змогу надавати інноваційним розробкам дієву маркетингову та фінансову підтримку.

Для створення таких структур на початковому етапі необхідна фінансова підтримка і на основі коштів з Державного бюджету, і за рахунок стимулювання залучення інвестицій, включаючи прямі іноземні інвестиції. Органи державного управління мають забезпечити також і відповідну правову підтримку їх функціонування.

Підсумовуючи, зазначимо, що високий ступінь інтернаціоналізації інноваційної діяльності посилює значення її національних засад унаслідок потужних зв'язків науки та процесу впровадження інновацій із інституційними умовами конкретної країни, можливістю доступу до фінансових та кадрових ресурсів. Використання інтелектуальної власності у виробництві на основі її трансформації в інноваційний продукт є основною перспективою для забезпечення економічного зростання в Україні. Тому вирішення питань інтелектуальної власності й ефективного використання знань завдяки повномасштабному інформуванню та нарощуванню інтелектуального потенціалу є основою інноваційної економіки.

Література:

1. Буткін-Сіверський О.Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт // Інтелектуальний капітал, 2003. – №5. – С.3–12.
2. Малицкий Б. А. Превращение науки и технологии в ключевой фактор исторического развития // Науковедение, 2005. – №2. – С.41–45.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України. Київ, 2006. – 362 с.
4. Рубан В., Чубукова О., Некрасов В. Інноваційна модель стратегічного розвитку України: методологія і досвід // Економіка України. – 2003. – №6. – С. 14-19.
5. Чухрай Н.І. Механізми інноваційних перетворень в країнах ЄС та можливості їх трансформації в економіку України // Економіка і прогнозування, 2003. – №1. – С.23–25.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1983. – 455 с.
7. Druker P. Managment Challenges for 21 Century. – London.1999. – 342 p.
8. http://kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_2_Poruch_Bryk_ukr.pdf.

INTELLECTUAL COMPONENT OF INNOVATIONAL MODEL OF ECONOMIC GROWTH

Olena Lutskiv

The Institute of the Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kozel'nyts'ka Str., 4, L'viv, 79026, Ukraine, irr@mail.lviv.ua

The article deals with the role of intellectual complement in providing economic growth. The world trends of economic development have been analysed. The factors causing a low level of innovational activity have been determined. The recommendations for custody and protection of intellectual property have been offered.

Key words: intellectual resources, intellectual property, innovational development, innovations, knowledge, technologies.